

UDK 81'367.335.2

811.163.42'367.335.2

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 28. XII. 2018.

Prihvaćen za tisak 4. VII. 2019.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.45.2.1>

Lada Badurina

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka

lbadurin@ffri.hr

Nikolina Palašić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Sveučilišna avenija 4, HR-51000 Rijeka

nikolina.palasic@ffri.uniri.hr

ASINDETSKE SUBORDINIRANE STRUKTURE¹

U prilogu se raspravlja o asindetkim složenim strukturama u hrvatskome jeziku te se nastoji dokazati da one nisu neutralne s obzirom na dihotomiju koordinacija (parataksa) ~ subordinacija (hipotaksa), ali da se tipovi sintaktičke (ne)zavisnosti u njima ostvaruju drukčije negoli u sindetkim surečeničnim vezama. Razmatraju se nadalje one asindetke strukture za koje se može utvrditi da ih odlikuje implicitna subordinacija. Pritom se posebna pozornost poklanja razlozima zahvaljujući kojima se takve strukture u kojima nedostaju uobičajeni signali sintaktičkih odnosa među surečenicama (u našem slučaju subjunktori) smatraju subordiniranima.

1. Uvodno slovo

Da je jednostavno i jednoznačno određenje, pa onda i razgraničenje koordinacije (paratakse) i subordinacije (hipotakse) jedno od teorijski iznimno zahtjevnih pitanja, ponajbolje se pokazuje na primjerima asindetkih struktura. Ključni je naime problem u tome što se u tim nastojanjima nerijetko presijeca i/ili miješa

¹ Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-13 1140.

više kriterija – od formalnih (strukturnih, gramatičkih) i funkcionalnih do semantičkih, pragmatičkih, intonativnih itd. Što pod tim mislimo, pokazat ćemo, uvodno, na primjeru dvaju tipova jukstaponiranih rečenica:²

(1) Proljeće je, priroda se budi.

(2) Molimo, isključite mobitele.

Za rečenice prvoga tipa (*Proljeće je, priroda se budi.*) utvrdit ćemo da se njihovom preoblikom u sindetsku strukturu mogu dobiti i nezavisnosložena i zavisnosložena rečenica:

(1) a. Proljeće je **i** priroda se budi. / Proljeće je **pa** se priroda budi.

(1) b. **Budući da** je proljeće, priroda se budi / **Zato što** je proljeće, priroda se budi.

Naprotiv, od rečenica će se drugoga tipa (*Molimo, isključite mobitele.*) preoblikom moći dobiti samo zavisnosložena rečenica:

(2) a. Molimo da isključite mobitele.

Nejednak, pa i kolebljiv status rečenica tipa (1) i tipa (2) može s jedne strane pobuditi sumnju u održivost (pa onda i primjenjivost) dihotomije *koordinacija ~ subkoordinacija*, barem kad je o asindetskim strukturama riječ, a s druge strane činjenica da one omogućuju različite preobliske (i u sindetske nezavisnosložene i/ili u sindetske zavisnosložene rečenice) daje naslutiti da je ipak riječ o bitno različitim strukturama.³ Ukratko, naše je polazište da asindetske strukture nisu neutralne s obzirom na navedenu dihotomiju (usp. i u Badurina 2018), ali da se tipovi sintaktičke zavisnosti/nezavisnosti u njima ostvaruju drukčije negoli u sindetskim surečeničnim vezama. Utoliko smatramo da i asindetska (ili implicitna⁴) subordinacija zaslužuje ovdje podrobniju analizu.

U prvome redu valjat će se pozabaviti metodološkim pitanjima, a potom i postaviti jasnije kriterije razgraničenja gramatičke/sintaktičke zavisnosti i nezavisnosti. Upozorit ćemo i na to da se u literaturi već iskristalizirao stav da je u tome pitanju moguće razlikovati dva kriterija – logičko-semantički i gramatički/

² Svi primjeri rečenica modelski su ili – ako je tako navedeno – preuzeti iz izvora na koje se upućuje.

³ Spomenimo, postoji i treći tip rečenica (npr. *Vodite ljubav, ne rat.; Šuti, sjedi.*) čijom preoblikom mogu nastati samo koordinirane strukture (*Vodite ljubav, a ne rat.; Šuti i sjedi.*). Takve nas ovdje ne zanimaju.

⁴ U takvim se slučajevima može govoriti o *implicitnoj* subordinaciji i koordinaciji (usp. Pranjković 1993: 139, 147–226), pa je tako zabilježeno i u (školskim) gramatikama (usp. Silić i Pranjković 2005: 320–321, 327–328, 357–358; Jahić, Halilović i Palić 2000: 417–419, 444–445).

/sintaktički.⁵ Drugim riječima, sasvim je izvjesno da određen stupanj semantičke zavisnosti mora postojati – i postoji! – ne samo između surečenica u (zavisno ili nezavisno) složenoj rečenici nego i među samostalnim/odijeljenim rečenicama u tekstu,⁶ ali taj tip zavisnosti ne valja brkati s onom strukturnom, tj. gramatičkom/sintaktičkom.

2. Subordinacija vs. koordinacija

Relevantno, ali i teorijski zamršeno pitanje razgraničenja dvaju tipova veza među surečenicama za posljedicu ima veći broj nastojanja da se ponude metode kojima bi se praktično i jednoznačno moglo utvrditi kojem konkretnom tipu veze (slaganju ili uvrštavanju) pripada određena složena struktura. I dok je tradicija bavljenja asindetskim strukturama upravo u kontekstu razgraničenja koordinacije i subordinacije najjača u ruskoj (nekadašnjoj sovjetskoj) lingvistici (komentirani pregled najzanimljivijih gledišta zastupljenih u ruskoj i češkoj, ali i hrvatskoj i srpskoj lingvistici usp. u Pranjković 1984: 21–35 te osobito u Pranjković 1993: 122–137), novija anglo-američka i njemačka literatura ovaj problem rasvjetljava isključivo s obzirom na sindetski povezane rečenice. Ovdje dodajemo neka zapažanja i o tim prinosima jer, pokazat će se, primjenjiva su i na asindetski povezane složene strukture.

Razlika između subordinacije i koordinacije nastoji se, recimo, jasno odrediti različitim testovima prema kojima određena tvrdnja može biti točna samo za jedan od dvaju navedenih tipova složenih struktura. Neki od kriterija prema kojima se prepoznaju složene rečenice u kojima je jedna surečenica subordinirana u odnosu na drugu jesu:

1. nemogućnost promjene redoslijeda surečenica bez ikakve logičko-semantičke promjene
2. uvrštenost jedne surečenice u drugu

⁵ Zanimljivo, distingviranje se ovih kriterija može zamijetiti u pristupima različitih teorijskih provenijencija – strukturalističkih, napose onih funkcionalnih te, kasnije, kognitivnih. Usp. npr. Pranjković 1984: 21–35, Halliday 2004: 373–383 i d. Langacker 2008: 406–437, o subordinaciji od str. 412; o tome više i u Badurina 2018. Riječju, različiti teorijsko-metodološki pristupi ne moraju biti u sukobu.

⁶ U tom smislu, moglo bi se reći, funkcionalno su i komunikacijski istovrijedne strukture (1) *Proljeće je, priroda se budi.* ili (1a) *Proljeće je i priroda se budi.* i (1c) *Proljeće je. Priroda se budi.*

3. samostalnost glavne surečenice (naspram nesamostalnosti zavisne surečenice)
4. moguća je zamjenička katafora (koja je u koreferentnom odnosu s nominalnom frazom u rečenici koja slijedi) (usp. npr. Brill 2010: 3).

Što se drugoga kriterija tiče, naime uvrštenosti jedne surečenice u drugu, reći ćemo da njegovo ispunjavanje nužno implicira asimetričnost odnosa. Dakle ako je A dio B, ako je A subordiniran, onda B nikako ne može biti subordiniran u odnosu prema A. To bi prema tome značilo da B ima „višu” poziciju u odnosu na A, tj. u odnosu na ostale strukture u subordiniranoj strukturi, pa čak i da sadrži „prominentniju”, komunikacijski važniju informaciju u odnosu na uvrštenu surečenicu (Fabricius-Hansen i Ramm 2008: 2; vidi i Palašić 2018: 12). Uvrštavanjem jedne surečenice u drugu onemogućuje se emancipacija surečenica, što je povezano s trećim kriterijem, odnosno s činjenicom da je jedno od obilježja subordinacije to da subordinirana surečenica ne može biti autosemantična. Najjednostavnije rečeno, uvrštena surečenica ona je koja funkcionira kao konstituent druge (su)rečenice. Uvrštenost jedne surečenice u drugu implicira i to da uvrštena surečenica ne može stajati samostalno, a odnos koji se među takvim dvama dijelovima rečenice stvara u nekih se autora opisuje kao odnos dio – cjelina (Fabricius-Hansen i Ramm 2008: 15). Takvo je razmatranje subordinacije u svojoj biti morfosintaktičke naravi, no ono ima izvjesna ograničenja, pogotovo u kroslingvističkoj perspektivi.

U vezi s trećim kriterijem, konkretno, samostalnosti jedne, a zavisnosti druge surečenice, možemo razmotriti sljedeće rečenice:

- (3) a. Ne pijem alkohol jer sam na antibioticima.
- (3) b. Na antibioticima sam i ne pijem alkohol.
- (3) c. Ne pijem alkohol, na antibioticima sam. ili Na antibioticima sam, ne pijem alkohol.

U primjeru (3a) i prema strukturnim i prema semantičkim kriterijima jasno je da je riječ o asimetričnom odnosu, tj. da je druga surečenica dio prve i ne može stajati samostalno. Prema svim je dakle kriterijima ovdje riječ o subordinaciji. U primjerima (3b) i (3c) nije riječ o subordinaciji, naravno ako u obzir uzmemo morfosintaktičke kriterije. Naime u primjeru (3b) riječ je o koordinaciji, a u primjeru (3c) o jukstapoziciji jer nema formalnih, vezničkih sredstava, pa onda ni

signala određenoga tipa veze među surečenicama. Drugim riječima, u potonjim primjerima svaka surečenica može stajati samostalno, pa o zavisnosti ne može biti riječi. Naravno, s druge strane, iz semantičke bi perspektive teško bilo tvrditi da postoji razlika što se (ne)simetrije sastavnica tiče između primjera (3a), (3b) i (3c). Problematičnom ipak smatramo tvrdnju da uvjet koji govori o samostalnosti glavne surečenice nije uvijek primjenjiv ni u neupitno subordiniranim strukturama, npr. *Vjerujem da sam i ja blizu njegovoj genijalnosti.*, u kojima – navodno – ni glavna ni zavisna surečenica ne mogu stajati samostalno pa se smatra da je u tom slučaju nezavisnost u konfliktu s drugim kriterijima subordinacije (Cristofaro 2003: 16). Tom ćemo se tipu složenih struktura (s glagolom govorenja, mišljenja, percipiranja, osjećanja i sl. u glavnoj surečenici) vratiti i u vezi s implicitnim subordiniranim strukturama (isti je slučaj, podsjećamo, i s jukstaponiranom strukturom *Vjerujem, i ja sam blizu njegovoj genijalnosti!*).

Naposljetku u činjenici da neke subordinirane rečenice zadovoljavaju sve navedene kriterije po kojima se subordinacija razlikuje od drugih načina kombiniranja rečenica, a druge samo neke, odnosno u tome da primjena istih kriterija daje različite rezultate za iste tipove rečenica u različitim kontekstima, neki autori nalaze ozbiljne razloge za sumnju u postojanje sintaktičke kategorije subordinacije (usp. npr. Cristofaro 2014, Andersson 1975). Drugi pak smatraju da ne moraju nužno sve subordinirane surečenice imati u svemu jednake značajke (npr. Lehmann 1998), već da je dovoljno da imaju barem neko od niza sintaktičkih i funkcionalnih svojstava tipičnih za subordinirane rečenične strukture. S druge pak strane pojedini lingvisti (Langacker 1997, Cristofaro 2003) subordinaciju definiraju primarno iz funkcionalne perspektive, odnosno poimaju je kao slučaj kognitivne asimetričnosti između dvaju događaja, u kojemu jednome nedostaje autonoman kognitivni profil, te se on tumači s aspekta drugog događaja (Cristofaro 2014: 75). Taj manjak autonomnog kognitivnog profila povezan je nadalje s još jednom, upravo pragmatičkom značajkom subordiniranih surečenica, tj. onom da one nemaju vlastitu ilokucijsku snagu (štoviše, neki pokazatelji ilokucijske snage, primjerice imperativni oblici, nisu mogući u subordiniranim surečenicama već s obzirom na morfosintaktička ograničenja).⁷

⁷ Doduše, u nekim je vrlo nategnutim, odnosno kolokvijalnom razgovoru primjerenijim situacijama moguće konstruirati zasebnu ilokuciju u zavisnoj surečenici, npr. *Onda ćemo otići na korzo, gdje ćemo raditi točno što?*, gdje zavisna surečenica ima ilokucijsku snagu pitanja, a glavna izjave/tvrdnje.

Napokon, za teorijsko-metodološki pristup koji u svojoj funkcionalnoj gramatici razvija M. A. K. Halliday smatramo ne samo da je sumjerljiv s ranijim u slavističkoj literaturi zastupljenim gledištima o (implicitnoj) subordinaciji (usp. Pranjčević 1993: 139, 147–226 i neka ondje prikazana razmatranja navedene problematike; Badurina 2018) nego da će, dodatno, moći rasvijetliti odgovore i na poneko naše pitanje.

Halliday naime naglašava da postoje dva temeljna sustava koji reguliraju odnose među surečenicama. Prvi je **stupanj međuovisnosti** (pojam *takse*; engl. *taxis*): dvije surečenice mogu imati bilo jednak status (parataksa) bilo nejednak status (hipotaksa). Drugi je pak sustav **logičko-semantičkih odnosa**. Širok raspon mogućih takvih odnosa između prve i druge surečenice u vezi Halliday svodi na manji broj općih tipova, a dva su temeljna: (i) *ekspanzija*, kad sekundarna surečenica proširuje primarnu (a) elaboracijom, (b) ekstenzijom ili (c) povećanjem te (ii) *projekcija*, kad je sekundarna surečenica projicirana kroz primarnu bilo kao njezina (a) lokucija bilo kao njezina (b) ideja (zamisao). I, naravno, ova se dva sustava – sustav međuovisnosti (tj. sustav *taksi*) i sustav logičko-semantičkih odnosa – međusobno presijecaju određujući tako temeljni set veza među surečenicama (Halliday 2004: 373–383 i d.).

Ostavljajući zasad postrance Hallidayevu razradu logičko-semantičkih odnosa među surečenicama – uz važnu napomenu da su sve surečenice povezane takvim odnosima međuovisne⁸ – načas ćemo se još osvrnuti na поближе njegovo određenje paratakse i hipotakse (Halliday 2004: 373–374) – jer s tih ćemo polazišta nastojati sagledati i implicitnu subordinaciju, tj. asindetske subordinirane strukture.

Dvije međuovisne surečenice u surečeničnom kompleksu⁹ mogu biti istoga statusa – riječ je tada o parataksi (npr. *Kukul je čučnuo i polako se pomicao. / Kukul crouched low to the ground and moved slowly.*). U tom slučaju ne samo da su dvije (su)rečenice potencijalno neovisne jedna o drugoj nego svaka ima i vlastitu propoziciju iza koje može doći tzv. dopunsko pitanje (*Kukul je čučnuo, nije li?*;

⁸ Usp. Halliday 2004: 373. Naravno, odmah dodajemo – jer blisko je to našem gledištu – isti se tip logičko-semantičkih međuovisnosti ostvaruje i među rečenicama u tekstu.

⁹ *Surečenični kompleks* (engl. *clause complex*) Hallidayev je termin koji bi u našoj nomenklaturi odgovarao terminu *složena rečenica*. Valja upozoriti na bliskost pojmova *surečenični kompleks* i, recimo to tako, *rečenični kompleks* (tj. tekst), što posebice može biti zanimljivo u kontekstu razmatranja (ne)mogućnosti emancipiranja surečenica (sastavnica složene rečenice) u tekstu.

Polako se pomicao, zar ne?), a mogu biti i različitih „rečeničnih modusa”¹⁰ (npr. *Kukul je čučnuo, ali ne pomiče li se on polako?*). Postoji, naravno, i mogućnost osamostaljenja surečenica, pa tako nastaje „srodan” rečenični kompleks ili ne-strukturalna kohezivna sekvenca (*Kukul je čučnuo. Polako se pomicao.*). Nadalje, upozorava Halliday, svaka će od ovih realizacija biti popraćena odgovarajućom intonacijom.¹¹

Naprotiv, dvije međuovisne surečenice mogu biti nejednaka statusa – tada je riječ o hipotaksi (npr. *Kada je stigao do šipražja, začuo je tiho šuštanje lišća.* ‘As he came to a thicket, he heard the faint rustling of leaves.’). Ovdje samo jedna („glavna”) surečenica može stajati samostalno (*Začuo je tiho šuštanje lišća.*); druga se spram nje odnosi (u konkretnom primjeru) kao vremenska oznaka. Stoga surečenice koje se nalaze u takvu stupnju međuovisnosti ne mogu činiti „srodnu” kohezivnu sekvencu.¹² Nadalje samo glavna surečenica čini propoziciju iza koje može uslijediti dopunsko pitanje (*Začuo je tiho šuštanje lišća, nije li?*). I takva kombinacija surečenica ima vlastiti intonacijski obrazac.

Napokon, recimo i ovo: teorijsko i metodološko uporište pristupu subordinaciji u jukstaponiranim složenim rečenicama u nastavku ovoga teksta nalazimo u ne-tom predstavljenoj Hallidayevoj zamisli o supostojanju dvaju sustava koji reguliraju načine na koje se surečenice odnose jedna prema drugoj (riječju, sustava

¹⁰ Engleski pojam *mood* (usp. npr. Palmer 2001: 4) samo dijelom odgovara našem pojmu *glagolskog načina*. Da bi ga trebalo tumačiti znatno šire, svjedoči promišljanje M. A. K. Hallidaya. On naime taj pojam dovodi u vezu s tzv. interakcijskom funkcijom jezika, odnosno onom koja osigurava interakciju među ljudima, a zahvaljujući kojoj svaki jezik uključuje različite opcije kojima govornik može mijenjati vlastitu komunikacijsku ulogu primjerice tvrdeći što, postavljajući pitanja, dajući naredbe, izražavajući sumnje itd. Te osnovne „govorne uloge” – izjava, pitanje, odgovor, naredba i uzvik, a čime, dakako, popis nije zaključen – ulaze u gramatičku kategoriju koja se naziva *mood*, dakle kategoriju svojevrstnih rečeničnih modusa ili rečeničnih „raspoloženja” (usp. Halliday 1970: 175, 189). Slično tome u hrvatskoj se gramatici govori o *priopćajnoj svrsi* rečenice: „svaka rečenica mora sadržavati i obavijest o tome želi li govornik sugovornika o čemu obavijestiti, dobiti od njega kakvu obavijest ili sudionika govornog čina potaknuti, motivirati na govorni ili kakav drugi čin, izraziti svoj odnos (npr. emocionalni) prema onome o čemu se priopćuje, reagirati na kakvu dobivenu obavijest ili sl.” (Silić i Pranjković 2005: 281). Nadalje s obzirom na priopćajnu svrhu rečenice se dijele na izjavne (deklarativne), upitne (interogativne) i usključne (ekslamativne). Usp. i Težak i Babić 1992: 217–218.

¹¹ Zamjećujemo, kod Hallidaya je intonacija prateće obilježje određenoga tipa surečeničnih veza (o intonacijskim obrascima u surečeničnom kompleksu usp. Halliday 2004: 482–483). Takvo nam se gledište čini prihvatljivim, naspram nekim ranijim tumačenjima (ruskih) sintaktičara da se tip odnosa među jukstaponiranim surečenicama može utvrditi s obzirom na intonaciju, na što ćemo se još osvrnuti.

¹² Jedina se *fleksibilnost* zamjećuje u mogućnosti permutacije sastavnica složene strukture (*Kada je stigao do šipražja, začuo je tiho šuštanje lišća. : Začuo je tiho šuštanje lišća kada je stigao do šipražja.*), no i taj je odabir, naglašava Halliday, učinjen s obzirom na tekst (Halliday 2004: 374). Ovom se napomenom na svojevrstan način otvara pitanje odnosa između (zavisno)složene rečenice i teksta, o čemu će ovdje biti nešto više riječi.

taksi ili stupnja međuovisnosti s jedne te sustava logičko-semantičkih odnosa s druge strane).

3. Subordinacija i jukstapozicija

Već je istaknuto da su asindetske strukture zarana prepoznate kao ozbiljan test, a potom i kao povod sumnji u održivost dihotomije koordinacija/parataksa ~ subordinacija/hipotaksa. Najviše je pomutnje, dakako, izazivala činjenica da se neke od njih, konkretno one koje ovdje navodimo kao strukture prvoga tipa (*Proljeće je, priroda se budi.*) mogu parafrazirati i kao eksplicitno nezavisnosložene i kao eksplicitno zavisnosložene rečenice; usp. primjere (1a) i (1b). Nadalje postavljano je i pitanje tzv. *zatvorenih* jukstaponiranih struktura, koje predstavljamo složenim rečenicama drugoga tipa (*Molimo, isključite mobitele.*): nastojala se kod njih utvrditi, pa na neki način i eksplicirati presudna važnost intonacijskih sredstava kao mogućega supstitutivnog sredstva veznicima u složenim rečenicama.¹³

Prvo što će nas ovdje zanimati jest možemo li utvrditi postojanje relevantnih razlika u gramatičkim/sintaktičkim odnosima među surečenicama u asindetskim strukturama tipa (1) i tipa (2).

I, naravno, za rečenice prvoga tipa reći ćemo da su nastale preoblikom povezivanja od dviju ishodišnih rečenica (*Proljeće je. te Priroda se budi.*). Moći će se, štoviše, ustanoviti i načelna otvorenost takve strukture (*Proljeće je, priroda se budi, dani su sve duži, temperature rastu, šetači su pohrlili u gradske parkove...*), iako, napominjemo, taj kriterij otvorenosti i/ili zatvorenosti strukture valja uzimati s posebnim oprezom.¹⁴ Dodajmo, i redosljed se sastavnica nerijetko

¹³ Takva gledišta – naročito zastupljena kod ruskih sintaktičara, npr. A. M. Peškovskija i V. A. Belošapkovice (usp. Pranjković 1993: 123–127) – ne smatramo naročito uvjerljivima, i to najmanje iz dvaju razloga. Prvo, na što upozorava i Pranjković, raspoložive intonacijske mogućnosti (uzlaznost ~ silaznost i dužina stanke) znatno su skromnije od inventara veznih sredstava kao specijaliziranih, gramatikaliziranih sredstava za markiranje surečeničnih granica, ali i za uspostavljanje određenog tipa suodnosa među surečenicama. Drugo, čini nam se prihvatljivijom pretpostavka da su određene intonacijske značajke posljedica – a ne uzrok – semantičkih odnosa među jukstaponiranim surečenicama. Usp. o tome i u Badurina 2018: 28.

¹⁴ Primjerice ima koordiniranih struktura u kojima postoje ograničenja što se tiče broja surečenica koje ulaze u njihov sastav, ali ona nisu uvjetovana sintaktičkim razlozima, već semantičkim odnosima među surečenicama. Tako su npr. načelno dvodijelne suprotne rečenice (*Vodite ljubav, ne rat.; To sam rekla ja, ne ti.*) jer suprotnost pretpostavlja dvoje, a ima ih i među rastavnima (*Priznao, ne priznao – crno ti se piše!; Htio, ne htio – morao sam popustiti!* i sl.).

može mijenjati, a da pritom ne bude dovedena u pitanje logika i/ili semantika iskaza (*Priroda se budi, proljeće je*).¹⁵ Naprotiv, za drugi će se tip složenih rečenica utvrditi da su nastale preoblikom uvrštavanja također od dviju ishodišnih rečenica (*Molimo vas (ovo), te Isključite mobitele*). I, naravno, samo jedna od dviju surečenica može stajati samostalno, i to ona zavisna – *Isključite mobitele*.

Netom spomenuto – naime činjenica da je ne samo komunikativno i/ili semantičko nego i strukturno/sintaktičko težište na zavisnoj surečenici – značajka je jednog tipa zavisnosloženih rečenica. Riječ je o tzv. kompletivnim ili dopunbenim rečenicama (npr. *Molimo vas da isključite mobitele*; *Upozorimo da pozornost valja usmjeriti na ove primjere*; *Poručio je da dolazi*; *Pomislila sam da je to dobro rješenje*; *Stara poslovice kaže da je bolje spriječiti nego liječiti*, i sl.). Upravo će takav tip subordiniranih struktura biti zanimljiv i u svojoj bezvezničkoj inačici (*Molimo, isključite mobitele*; *Upozorimo, pozornost valja usmjeriti na ove primjere*; *Poručio je, dolazi*; *Pomislila sam, to je dobro rješenje*; *Stara poslovice kaže: Bolje spriječiti nego liječiti*, i sl.) – jer to su one asindetske strukture za koje je utvrđeno da se mogu parafrazirati samo kao zavisnosložene rečenice. Važno je nadalje uočiti da se u svim navedenim primjerima u glavnim surečenicama javlja glagol govorenja, a baš on signalizira hipotaktički odnos. Drugim riječima, specifičnost je glagola koji znače ‘govorenje’, ‘mišljenje’, ‘percipiranje’, ‘osjećanje’ i sl. (lat. *verba dicendi, sentiendi, affectuum et voluntatis*) ta što traže dopunu – bilo u vidu zavisne (kompletivne ili dopunbene) surečenice bilo u vidu nominalizirane skupine ili infinitiva (npr. *Kazala je da me razumije*; *Govorio je gluposti*; *Odlučio je oputovati*, i sl.). Stoga i subordiniranu asindetsku strukturu toga tipa odlikuje sintaktička obvezatnost jedne (u pravilu druge) surečenice, pa onda i već spomenuto *pomicanje* komunikativnoga i/ili semantičkoga težišta s glavne surečenice (s glagolom govorenja, mišljenja i/ili osjećanja) na zavisnu. Može se dakle konstatirati da je takvim *kompletivnim* rečenicama „svojtvena nepodudarnost, pa i suprotstavljenost strukturnogramatičkoga i komunikativnoga odnosno semantičkoga plana” (Pranjčević 2001: 65; usp. i Badurina 2011).

Napokon, slično će se moći reći i za jukstaponirane složene rečenice u kojima se (zavisna) surečenica uvodi kataforičkom deiksom, npr. *Bilo je ovako: ...*¹⁶

¹⁵ Ne mislimo, naravno, tvrditi da se iskazom s takvim, permutiranim redosljedom sastavnica (nužno) ostvaruje isti komunikacijski cilj. Više o redosljedu sastavnica složene rečenice usp. u Badurina 2013.

¹⁶ Nema sumnje, pragmatikalizacijom je kataforičke deikse nastala diskursna oznaka *ovako* (npr. A: *Što mi možete reći o tom problemu?* B: *Ovako, bilo je to...*).

Uočivši strukturne/sintaktičke razlike između rečenica tipa (1) – *Proljeće je, priroda se budi.* – i tipa (2) – *Molimo, isključite mobitele.* – koje smatramo dostatnim argumentom da prve smatramo implicitno koordiniranim (paraktičkim), a druge implicitno subordiniranim (hipotaktičkim) strukturama (usp. i u Badurina 2018), ne možemo, ipak, ne postaviti pitanje kako to da se (neke, ali ne i sve!) implicitne koordinirane složene rečenice mogu preoblikovati u eksplicitne subordinirane.

Da bismo mogli odgovoriti na to pitanje, u obzir će (opet) trebati uzeti logičko-semantičke odnose među sastavnicama. Riječju, ako među njima postoje kakvi uzročno-posljedični odnosi, one se, osim u nezavisnosloženu mogu preoblikovati i u zavisnosloženu rečenicu (npr. *Proljeće je i priroda se budi.*, ali i *Zato što je proljeće, priroda se budi.*). Postoji, naravno, i drugi tip rečenica u kojima ne samo sintaktički nego i semantički razlozi najavljuju hipotaktički odnos (npr. *Molimo, isključite mobitele.*) – prema Hallidayevoj klasifikaciji riječ je o projekciji, specifičnom tipu logičko-semantičkih odnosa, za koju će kazati da stavlja u odnos pojavu jedne razine s **višom** razinom iskustva (usp. Halliday 2004: 377). Sve u svemu, moglo bi se zaključiti da su logičko-semantički odnosi u svojevrsnoj korelaciji s onim strukturnim/sintaktičkim, ali – smatramo – da ta dva kriterija ipak valja jasno lučiti pri razgraničenju paratakse i hipotakse.¹⁷ Pokazale su to naročito jukstaponirane, tj. asindetske strukture.

4. Zaključno slovo ili o subordinaciji i tekstu

Razmatranje (asindetskih, jukstaponiranih) složenih struktura (ili, Hallidayevim riječima, surečeničnih kompleksa) nužno se dotiče i intrigantna pitanja odnosa između složene rečenice i teksta. Evo zašto tu problematiku smatramo važnom i za zaključak ove naše teme!

Ponajprije mislimo da – uključujući i perspektivu teksta – možemo pridonijeti raspravi o gramatičkoj ili sintaktičkoj subordinaciji (naspram gramatičkoj ili

¹⁷ Na tragu ove misli može se razmatrati i nastojanje da se pojmovno-terminološki razgraniče subordinacija i hipotaksa pri čemu subordinacija ne mora biti sintaktički obilježena, a ako postoji određena gramatička specifikacija koja upućuje na subordiniranost, onda je zapravo riječ o hipotaksi (usp. Matthiessen i Thompson 1988).

sintaktičkoj koordinaciji). U tom kontekstu aktualizirat ćemo pitanje (su)rečeničnih granica, a naposljetku i uloge govornika koji u danoj situaciji (kontekstu) proizvodi ovakve ili onakve strukture, uvijek, dakako, s određenim komunikacijskim ciljem.

Za naša daljnja promišljanja poticajna je stoga Silićeva konstatacija da su složene rečenice u „pravom smislu” samo one zavisnosložene, dok bi nezavisnosložene zapravo trebalo uključiti u razinu teksta (usp. Silić 1984: 21–22). Slično, uostalom, tvrdi i M. A. K. Halliday: u svakom surečeničnom kompleksu (tj. složenoj rečenici) surečenice su međuovisne; ako su pak takve surečenice potencijalno neovisne jedna o drugoj, ako je riječ o parataksi, moguća je srodna ne-strukturna inačica koju predstavlja odgovarajuća kohezivna sekvenca (usp. Halliday 2004: 373–374), u našem primjeru:

(1) Proljeće je, priroda se budi.

(1) c. Proljeće je. Priroda se budi.

I dok je dakle potencijalna samostalnost sastavnica složene strukture već istaknuta kao važan test gramatičke (strukturne) neovisnosti, preostaje nam da i subordinirane surečenične komplekse razmotrimo s aspekta teksta.

Kad je riječ strukturama s hipotaktičkim odnosom među surečenicama, načelno ćemo se složiti s tvrdnjom da je moguće osamostaljivanje samo jedne surečenice, u pravilu one „glavne”, dok se zavisna – upravo zbog svoje strukturne ovisnosti – ne može emancipirati u tekstu.¹⁸ Ipak, dodat ćemo ovdje još jedan primjer i propitati njegovu prihvatljivost:

(2) b. Isključite mobitele. Molimo. (?), naspram našem polazišnom primjeru

(2) Molimo, isključite mobitele.

Zamisliva je, zacijelo, komunikacijska situacija u kojoj govornik naknadno (u novoj rečenici/iskazu) ublažava imperativnost prve rečenice/iskaza. Istina, takvi se primjeri parcelacije zavisnosloženih rečenica mogu činiti rijetkima i/ili nategnutima, a – posebice ako nije riječ o komplektivnim rečenicama (nego, recimo, o dopusnim, posljedičnim, uzročnim, vremenskim, poredbenim, relativnim i sl.)

¹⁸ Izuzetak bi u tom smislu, na što je već upozoreno, bile komplektivne rečenice (usp. naš primjer *Molimo, isključite mobitele.*), u kojima je zavisna surečenica osamostaljiva (*Isključite mobitele.*).

– oni su i izrazito stilski obilježeni.¹⁹ Međutim smatramo da je važno istaći da se u takvim slučajevima hipotaktički odnos među sastavnicama ne dokida, već samo pomiče na novu, višu razinu – razinu teksta. U tom bi se smislu mogao onda reinterpretirati i stav koji je Josip Silić zauzeo u svojem kasnijem radu: „(...) mi već složenu rečenicu smatramo činjenicom teksta. **Podjednako se to odnosi i na zavisnosloženu i na nezavisnosloženu rečenicu.**” (Silić 2006: 191; istakle L. B. i N. P.).²⁰

Ni ovime još nismo iscrpili temu složenih (subordiniranih) rečenica i teksta. Posebno bi se mogao istraživati redosljed sastavnica/surečenica u konkretnim kontekstima, primjerice *Proljeće je, priroda se budi.* ili *Priroda se budi, proljeće je.*; *Molimo, isključite mobitele.* ili *Isključite mobitele, molimo.* (više o tome usp. u Badurina 2013). Slično, može se postaviti pitanje o čemu u trenutku prenošenja poruke i/ili u kreiranju teksta ovisi govornikov odabir između koordiniranih ili subordiniranih, sindetskih ili asindetskih, napokon i između jednostavnih ili složenih struktura.²¹ I u tim slučajevima čini nam se primjenjivim (i prihvatljivim) funkcionalnogramatički pristup: tekst je semantička jedinica kodirana u rečenicama (usp. Halliday 1975: 179), a ti se semantički sadržaji – vidjeli smo – mogu prenijeti različitim, konkurentnim gramatičkim strukturama. Drugim riječima, i odabir jukstaponiranih subordiniranih struktura u konačnici ovisi o govornikovo komunikacijskoj namjeri, pa i o njegovim retoričkim strategijama.

¹⁹ Nije neobično da je o fenomenu parcelacije rečenice – uključujući i parcelaciju zavisne surečenice – Milorad Radovanović pisao na primjerima iz proze Miloša Crnjanskog. Parcelaciju je – po uzoru na sovjetske sintaktičare – uvodno odredio kao „karakterističan postupak u organizovanju jezičkog iskaza kojim se **drastično narušavaju** tradicionalno shvaćeni **principi konstituisanja rečenice**” (Radovanović 1990: 118, istakle L. B. i N. P.; o parcelaciji zavisnosloženih rečenica na str. 145–148).

²⁰ Silić, doduše, to obrazlaže kontekstualizacijom/aktualizacijom surečenica (kao apstraktnih, gramatičkih jedinica) već u složenoj rečenici. Po njemu naime rečenica „čim je uključimo u tekst, postaje konkretnom” (npr. *Ivan neće doći na sastanak jer kuha ručak.*). Nama se pak čini da se i takva, složena rečenica može smatrati apstraktnom, dekontekstualiziranom jedinicom.

²¹ Usp. npr. već spomenute komunikacijski ekvivalentne primjere: *Proljeće je, priroda se budi.*, *Proljeće je i priroda se budi.*; *Zato što je proljeće, priroda se budi.*; *Proljeće je. Priroda se budi.*

Literatura:

- ANDERSSON, LARS-GUNNAR. 1975. *Form and Function of Subordinate Clauses*. University of Göteborg. Göteborg.
- BADURINA, LADA. 2013. Red sastavnica na razni složene rečenice i teksta. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/2. 299–310.
- BADURINA, LADA. 2011. Glagoli govorenja i tekst. *Pismo, časopis za jezik i književnost* IX/1. 125–137.
- BADURINA, LADA. 2015. Složena rečenica i tekst. *Njegoševi dani 5. Zbornik radova*. Ur. Tatjana Đurišić-Bečanović. Filozofski fakultet Nikšić. Nikšić. 285–293.
- BADURINA, LADA. 2018. Asindetske strukture: Koordinacija, subordinacija i tekst. *Sarajevski filološki susreti 4. Zbornik radova (knjiga 1)*. Ur. Palić, Ismail. Bosansko filološko društvo. Sarajevo. 24–38.
- BRILL, ISABELLE. 2010. The syntax and pragmatics of clause linkage and clause hierarchy. *Clause Linking and Clause Hierarchy. Syntax and Pragmatics*. Ur. Brill, Isabelle. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 1–27.
- CRISTOFARO, SONIA. 2014. Is there really a syntactic category of subordination. *Context of Subordination. Cognitive, typological and discourse perspectives*. Ur. Visapää, Laura i dr. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia.
- FABRICIUS-HANSEN, CATHRINE; RAMM, WIEBKE. 2008. Editor's introduction: Subordination and coordination from different perspectives. 'Subordination' versus 'Coordination' in *Sentence and Text*. Ur. Fabricius-Hansen, Cathrine; Ramm, Wiebke. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 1–33.
- HAIMAN, JOHN; THOMPSON, SANDRA (ur.). 1988 *Clause Combining in Grammar and Discourse*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia.
- HALLIDAY, MICHAEL ALEXANDER KIRKWOOD. 1970. Language Structure and Language Function. U: Halliday, M. A. K. 2002. *On Grammar. Volume 1 in the Collected Works of M. A. K. Halliday*. Ur. Webster, Jonathan. Continuum. London – New York. 173–195.
- HALLIDAY, MICHAEL ALEXANDER KIRKWOOD. 1975. Language as Social Semiotic: Towards a General Sociolinguistic Theory. U: Halliday, M. A. K. 2007. *Language and Society. Volume 10 in Collected Works of M. A. K. Halliday*. Ur. Webster, Jonathan J. Continuum. London – New York. 169–201.
- HALLIDAY, MICHAEL ALEXANDER KIRKWOOD. 2004. *An Introduction to Functional Grammar. Third edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen*. Arnold. London.
- JAHIĆ, DŽEVAD; HALILOVIĆ, SENAHID; PALIĆ, ISMAIL. 2000. *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe. Zenica.

- LANGACKER, RONALD W. 1997. Constituency, Dependency, and Conceptual Grouping. *Cognitive Linguistics* 8. 1–32. <https://www.degruyter.com/view/j/cogl.1997.8.issue-1/cogl.1997.8.1.1/cogl.1997.8.1.1.xml> (pristupljeno 15. prosinca 2018.).
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 1988. Towards a typology of clause linkage. Ur. Haiman, John; Thompson, Sandra. *Clause combining in grammar and discourse*. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 181–225.
- MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M.; THOMPSON, SANDRA. 1988. The Structure of Discourse and ‘Subordination’. Ur. Haiman, John; Thompson, Sandra. *Clause Combining in Grammar and Discourse*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 275–329.
- PALAŠIĆ, NIKOLINA. 2018. O granicama (i dodirima) koordinacije i subordinacije. *Sarajevski filološki susreti 4. Zbornik radova (knjiga 1)*. Ur. Palić, Ismail. Bosansko filološko društvo. Sarajevo. 11–23.
- PALMER, FRANK ROBERT. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge University Press.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 1984. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Hrvatsko filološko društvo. Zagreb.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 1993. *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 2001. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- RADOVANOVIĆ, MILORAD. 1990. *Spisi iz sintakse i semantike*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- SILIĆ, JOSIP. 1984. *Od rečenice do teksta: Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*. Sveučilišna naklada Liber. Zagreb.
- SILIĆ, JOSIP. 2006. *Funkcionalni stilova hrvatskoga jezika*. Disput. Zagreb.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- TEŽAK, STJEPKO; BABIĆ, STJEPAN. 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Školska knjiga. Zagreb.

Asyndetic Subordinated Structures

Abstract

Asyndetic structures are particularly interesting with respect to the coordination (parataxis) ~ subordination (hypotaxis) dichotomy: they include those that can be reformulated both as a coordinated and as a complex sentence (e.g. *Hladno je, dobro se obuci!* – *Hladno je pa se dobro obuci!* or *Budući da je hladno, dobro se obuci!*), but also those that can only be reformulated as either a coordinated or a complex sentence (e.g. *Nije se posebno trudila, čekala je da se problem riješi sam.* – *Nije se posebno trudila, nego je čekala da se problem riješi sam*, that is, *Pomislila sam, kucnuo je čas!* – *Pomislila sam da je kucnuo čas.*). We start from the position that asyndetic structures are not neutral with respect to the abovementioned dichotomy, but that the types of syntactic (in)dependency are realised in them in a different way than in syndetic structures. We focus on those asyndetic structures for which it can be determined that they are characterised by implicit subordination. Special attention is paid to the reasons why such structures that lack the usual signals of syntactic relations between clauses (in our case, subjuncts) are considered to be subordinated.

Ključne riječi: parataksa, hipotaksa, asindetska subordinacija, sintaktička (ne)zavisnost

Keywords: parataxis, hypotaxis, asyndetic subordination, syntactic (in)dependency

